

Stadschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in de 17de en 18de eeuw (Ieper en Gent)

Inleiding

Van vele steden kennen we verordeningen waarin van stadswege de taken van de chirurgijns duidelijk omschreven zijn. Grosso modo kan gesteld worden dat de chirurgijns de praktische geneeskunde uitoefenden. Dit gebeurde onder toezicht van het gilde waartoe ze eventueel behoorden en onder supervisie van het *collegium medicum*, waarin geschoolde artsen zetelden.¹ Via deze medische colleges probeerden de geneesheren angstvallig de toegang tot hun beroep en status te bewaken. De *collegia medica* bepaalden in grote mate de gezondheidszorg in de steden en hun hinterland. Deze medische colleges werden voornamelijk in de 17de maar ook nog in de 18de eeuw opgericht. Het waren de belangrijkste instellingen en controleorganen voor de toenmalige gezondheidszorg.

Gedurende eeuwen was de geneeskunde vrijwel niet aan reglementen onderworpen geweest. In verschillende steden wendden de medische beoefenaars - in het bijzonder de artsen - zich tot de magistraat met verzoeken en voorstellen voor lokale regelingen. Vanaf de 17de eeuw werden hun pogingen met succes beloond. De stedelijke

1 Artikel gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van: Tine Van Bortel. *Chirurgijns, geneeswijzen en gilden, met bijzondere aandacht voor het graafschap Vlaanderen in de 18de eeuw*. Leuven, KUL-Departement Moderne geschiedenis, 2000 (promotor: prof. J. Verberckmoes).

Baudouin, F. *Liber memorialis 350 jaar Collegium Medicum Antverpiense 25 jaar geneeskundige dagen van Antwerpen*. Antwerpen, 1970; Sas, G. *Het Collegium Medicum van Gent in de zeventiende en de 18de eeuw*. Leuven, 1971; Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie over de collegia medica in België", *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, 7 (1956) pp. 145-169; Van Hee, R. *In de voetsporen van Yperman: Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen*. Gent, 1990, pp. 126-140.

magistraten gingen geleidelijk over tot de oprichting van een *collegium medicum* dat de uitoefening van de geneeskunde in de stad en het omliggende platteland controleerde. Het eerste medisch college in de Zuidelijke Nederlanden werd opgericht in Antwerpen op 28 april 1620. Het duurde echter tot 1659 vooraleer dit college werkelijk van start kon gaan. Te Brussel werd het eerste *collegium medicum* in 1649 opgericht. Voor het graafschap Vlaanderen kwamen de eerste medische colleges er te Gent (1663), te Kortrijk (1683) en vervolgens te Brugge (1760). Te Dendermonde werd reeds in 1677 een college opgericht maar dit draaide op een mislukking uit en pas in 1754 werd het heropgestart. Dat er in Ieper en Doornik een medisch college heeft bestaan, wordt niet betwist. Door oorlogsomstandigheden zijn de archieven echter verloren gegaan en kan de werking ervan niet in detail gereconstrueerd worden.² De samenstelling van de medische colleges was in de diverse steden verschillend. Elk college bestond uit een superintendent en een aantal assessoren. De superintendent, of rechter, was een schepen die door de stadsmagistraat voor onbepaalde duur werd aangesteld. De assessoren moesten hem adviseren in verband met de geschillen die ze voorgeschiedt kregen. Terwijl in het Brussels en het Antwerps medisch college enkel geneesheren een plaats hadden, maakten in alle andere colleges ook chirurgijns en apothekers er deel van uit.³

Al snel zou blijken dat niet iedereen in de medische wereld gelukkig was met de oprichting van deze controleorganen. Eerst en vooral wensten de colleges de onbekwamen uit de medische beroepen te weren. Er kwam controle op de uitoefening van de medische beroepen. Wanneer artsen, chirurgijns, rondreizende 'operateurs' en anderen in de stad wensten te praktiseren, moesten zij hiervoor eerst een verzoek indienen bij de wethouders. Dezen speelden het verzoek voor advies door naar het *collegium medicum*. Dit advies werd dan meestal door de magistraat gevolgd. Bij een positief advies werd men ingeschreven in het register van het college waarbij ook een vaste som als intredegeld moest worden betaald.

Het was dus niet zozeer het weren van onbekwame beoefenaars

2 Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie", pp. 145-169.

3 Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie", pp. 145-169; Van Hee, R. *Heelkunde*, p. 128.

der geneeskunst als wel het behoud van de belangen en de hiërarchie van alle legale medische beoefenaars, dat het medisch college voor ogen stond. Het medisch college zorgde bovendien voor een strikte omschrijving van de verschillende medische beroepen. Ook in de opleiding van de chirurgijns en apothekers in spe had het college inspraak. De oprichting en uitvoering van de medische colleges lokte veel protest en verzet uit, in het bijzonder bij de apothekers. Op het einde van het Ancien Regime zouden deze colleges samen met alle andere oude instellingen opgeheven worden.

Opleiding en gildewezen

De stadschirurgijns waren verenigd in een gilde. Wilde men toetreden tot het chirurgijnsgilde, dan diende men - na als leerling de leertijd te hebben doorlopen - een examen af te leggen voor een commissie. Deze commissie bestond uit gildemeesters waaraan meestal nog een stadsmeester werd toegevoegd. Indien de leerling-chirurgijn voor het examen slaagde, werd hij als 'gezworen' meester-chirurgijn erkend en mocht hij toetreden tot het gilde en zich vestigen op de plaats waar het examen was afgenomen. Met andere woorden: deze examens waren plaatsgebonden en legden een geografische beperking op. Andere steden konden gerust andere klemtonen en andere voorwaarden opleggen voor het toetreden tot een gilde of het slagen voor een examen. Stedelijke diploma's voor chirurgijns en barbiers waren uitsluitend plaatselijk geldig. Dit illustreert het voorbeeld van de chirurgijn Jan Palfijn (1650-1730). Palfijn woonde en werkte op verschillende plaatsen in het graafschap Vlaanderen, namelijk in Kortrijk, Gent en Ieper. In elke stad moest hij telkens opnieuw een chirurgijnsopleiding en een examen afleggen vooraleer hij zich als volwaardig chirurgijn kon vestigen.

Van de examenvragen, die aan de leerling-chirurgijn werden gesteld, zijn er voornamelijk in stedelijke archieven voorbeelden bewaard gebleven. Vermits het instrumentarium waarvan de chirurgijn zich bediende te duur was om zelf aan te schaffen, kon de chirurgijn dit van het gilde lenen wanneer ze een grote operatieve ingreep moesten verrichten. Eenvoudiger materiaal zoals aderlaatmesjes, bekkens om het bloed op te vangen en klisterspuiten kon de chirurgijn zich

zelf veroorloven, samen met scheermessen, kammen en scharen indien hij zijn beroep combineerde met dat van barbier. Meestal bezat het gilde nog een bibliotheek met medische werken, kruidenboeken en anatomische atlanten. Een bescheiden apothekerskast was ook aanwezig om de beginnende leerlingen in te wijden in de beginselen der geneeskruidkunst.⁴

Buiten het graafschap Vlaanderen zijn reeds enkele chirurgijngilden bestudeerd, onder andere die van Leuven, Tongeren, Luik en andere steden.⁵ Voor het graafschap Vlaanderen is er sporadisch onderzoek verricht naar chirurgijngilden.⁶ In wat volgt worden twee van de belangrijkste en oudste chirurgijngilden van het graafschap Vlaanderen vergeleken, namelijk die van Gent en van Ieper. Hierbij treden veel gelijkenissen op in de opleiding van chirurgijn-barbiërs en hier en daar specifieke nuanceringen aangepast aan de noden van elke stad. Het register van de chirurgijn-barbiërs van de stad Gent dat we onderzochten dateert uit de 17de eeuw (1654-1681). Voor de 18de eeuw vonden we geen dergelijk register terug. De namen van de leerling-chirurgijns en de inschrijvings- en les gelden die ze moesten betalen, werden in een apart boek geschreven, daterend uit 1654 en door-

4 Baillien, H. *De geneeskundige diensten der stad Tongeren in vroeger eeuwen*. Tongeren, 1949; Brans, P.H. "Chirurgijns en chirurgijngilden in de Zuidelijke Nederlanden", *Biologisch Jaarboek*, (1956) pp. 327-347; Idem, "Gilden in België, Nederland en Luxemburg, waartoe apothekers hebben behoord", *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, VI (1954) p. 31; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier: Gentse chirurgijn-barbiërs*. Gent, 1977; Jacobs, M. en Vanbellinghen, M. "Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden (vóór 1795), een bijdrage tot de samenstelling van een bibliografische lijst van studies verschenen in de 19de en 20ste eeuw", *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXIV (1999) 3; Keulemans, Th. *Gildewezen, opkomst en bloei en verval*. Den Haag, 1941; Laureys, V. *Een sociale studie van de leden van het chirurgijns- en barbiërsambacht te Leuven in de 18de eeuw*. Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Geschiedenis, 1984; Meulemans, A. "Bijdragen tot de geschiedenis van de Leuvense ambachten: de barbiërs en chirurgijns", *Eigen Schoon en de Brabander*, (1956) nrs. 1 t.e.m. 8; Van Schevensteen, A.F.C. *Les statuts du collège de la chirurgie à la fin de l'Ancien Régime et L'état de la corporation des chirurgiens-barbiërs à Anvers en 1784*. Antwerpen, 1926.

5 Idem noot 4; Tihon, F. *Les statuts de l'association des médecins, chirurgiens, barbiërs de la ville de Liège et de la banlieue, ou compagnie de Saint Cosme et de Saint Damien*, S.I., S.d., pp. 551-557.

6 Over het barbiërs-chirurgijngilde van Gent verscheen reeds een werk van Marcel Daem (*Van baardemaker tot barbier*). Dit werk schetst de evolutie van het gilde. De nadruk van het werk ligt echter op de evolutie van de barbiërs naar het beroep van kapper in de loop van de 18de en de 19de eeuw.

lopend tot 1762. Dit handboek loopt dus wel door tot het einde van de 18de eeuw samen met het handboek waar de namen van de vrijmeesters werden in opgetekend (1654-1795). Het zeer lijvige Ieperse register der chirurgijns dateert uit de 18de eeuw (1725-1795). In dit register werden de namen van de leerlingen met hun inschrijvingsgelden wel opgenomen. Zowel in het register van Gent als in dat van Ieper werden de namen van de gezworenen opgetekend evenals jaarlijkse rekeningen, getuigschriften van nieuwe meesters en rechterlijke vervolgingen tegen kwakzalvers die zich op het arbeidsterrein van de keure waagden. Het register van Ieper bevat echter nog meer informatie. Het is een uniek document vermits er een hoop informatie in staat omtrent de zware schuldenlast die het gilde diende af te betalen, hun instrumentarium, de bibliotheek en het honorarium van de Ieperse chirurgijns. Voor zover bekend uit de literatuur en de bronnen is dit tot nu toe het enige register dat zoveel informatie nalaat over de gebruikte instrumenten en boeken en over de lonen van chirurgijns.⁷

Bij de aanvang van de 17de eeuw kwam er een kentering in het Gentse stadsleven. De stad ging een rustigere periode tegemoet. Een halve eeuw later, omstreeks 1650, waren de resultaten van deze gunstige evolutie zichtbaar op economisch gebied. Er ontstond een tijdelijke heropleving van de ambachten en de neringen. Ambachtsorganisaties hernieuwden hun reglementen en poogden hun voormalig beroepsmonopolie nieuw leven in te blazen. De nering van de chirurgijn-barbiërs nam deze gunstige gelegenheid te baat om te starten met een nieuw gildeboek: *Register chirurgijns-barbiërs, inhoudende de naemen van de hooftmans, gheswoornen, als oock coopers van de neiryng van het jaer 1654 tot en met 1681*. Op de eerste bladzijde van dit

7 Gent. Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/2: *Handtboeck van leernechten der chyrurgijns waer in kan gesien worden bij wien zij hebben ghewoont en ofse hun leerjaeren hebben voldaan als oock zijn begin genomen heeft*. Akt. 1654, (1654-1762) [Verder afgekort tot *Handtboeck van leernechten*]; Gent, Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/3: *Register chirurgijns-barbiërs, inhoudende de naemen van de hooftmans, gheswoornen, als oock coopers van de neiryng van het jaer 1654 tot en met 1681, (1654-1681)* [Verder afgekort tot *Gents Register*]; Gent, Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/4: *Hantboeck van de meester-chirurgijns beginnende van den jare 1654, (1654-1795)* [Verder afgekort tot *Handtboeck Meesters*]; Leuven. Universiteitsbibliotheek, Tabularium: *Register van het corpus der vrij meesters in de conste der chirurgie deser stadt iper van haer lieden jaerlijksche rekeninghen beginnen den XV maerte 1725, (1725-1795)* [Verder afgekort tot *Iepers Register*].

register staan de namen van de hoofdman en de twee gezworenen vermeld. Opvallend is dat de hoofdman de titel “doctoer in de medecine” toegeschreven kreeg.⁸ In het midden van de 17de eeuw was het aantal personen dat het vrijmeesterschap kond behalen - men sprak toen van *coopen* - zeer gering. Tussen de jaren 1654 en 1681 varieerde het aantal toetredingen van nieuwe meesters of *coopers* van geen enkele tot zeven per jaar. De namen van de leerling-chirurgijns werden in een apart handschrift vermeld, dat de titel draagt: *Hantboeck van leer knechten der chyirurgiens waer in kan gesien worden bij wien zij hebben ghewoont en ofse hun leerjaeren hebben voldaan als oock zijn begin genomen heeft. Akt. 1654*. Het handboek is ingedeeld in twee kolommen, links noteerde men de toetreding, rechts de uittreding van de leerlingen. De eerste inschrijving gebeurde op 1 november 1654. In de linkerkolom staat te lezen: “... Meester Herman Wouters, Jan Cornelis fils Jan om bij hem te ledere de kunst der chirurgie... solvaat x s.... Joan Pape”. In de rechterkolom staat dan: “Volgens getuygenisse van Meester Herman Wouters heeft Jan Cornelis voldaan aen zijn leerjaeren... solvit x s”.⁹ Voldeed een leerling niet aan zijn voorschreven leertijd, dan kon dit het gevolg zijn van het overlijden van zijn meester. In dit geval stond er naast zijn naam: “... meester dood en begraven...”. Ofwel verliet de leerling vroegtijdig zijn meester en noteerde men: “... es sonder voldoeninghe van tijt verhuyst...”. De laatste inschrijving van leerling-chirurgijns werd in 1795 “te boucke gestelt” en vermeldt slechts één leerling. Het leerlingenaantal lag laag. Voor het jaar 1655 staan er maar vier leerlingen genoteerd en slechts drie in 1656. Voor 1658 staan er dan wel zes leerling-chirurgijns genoteerd. Te Gent betaalden de leerlingen 10 schellingen bij hun inschrijving en 10 bij hun uittreding. Vanaf 1700 betaalden de leerlingen ook een jaarlijks lesgeld van 5 schellingen.

In Ieper tekende zich een vergelijkbare situatie af. Het gildewezen van Ieper werd blijkbaar geregeld volgens de ordonnanties van 1690 en de nieuwe ordonnanties uitgevaardigd in 1696. Herhaalde malen komt in het register voor: “... en dit volgens de nieuwe ordonnantie vande 30 octobre 1696 ...”.¹⁰ Het gilde werd van hogerhand gecon-

8 *Gents Register*, f. 1.

9 *Hantboeck van leer knechten*, f. 1 ev.

troleerd. In de marges staan vaak opmerkingen en de nodige correcties. De Ieperse gilde was, evenals de Gentse gilde, niet zo groot. In 1725 telde ze maar 12 leden en op het einde van haar dagen slechts 8 leden. In de beginperiode van het Ieperse chirurgijns-gilde zag de financiële toestand er niet zo rooskleurig uit. Regelmatig noteerde men een negatieve eindbalans: "... dus meer betaelt als ontfaen...".¹¹ Het chirurgijns-gilde van Ieper kampte met een zware schuldenlast van 1800 gulden waarop ze rente moest betalen. Deze schuldenlast werd op lange termijn afbetaald. De rente werd afgedragen aan een zekere priester Codde.¹² Het is niet duidelijk van wie het gilde oorspronkelijk geleend had. Nergens staat vermeld waar die zware schuldenlast vandaan kwam. Om de schuldenlast te delgen werden er twee financiële maatregelen getroffen door het gilde. Zo moesten alle leden van het gilde "seven groote" per week betalen. Dit was amper genoeg om de rente te dekken, laat staan voor de afbetaling. Dus trof men een tweede maatregel die meer opbracht. Dit was het admissiegeld dat de nieuwe chirurgijns dienden te betalen bij hun toetreding tot het gilde. De zonen van vrije meesters betaalden hiervoor honderd gulden, vreemden 150 gulden.¹³ Dit waren vrij hoge bedragen voor die tijd. Eveneens dienden vreemden een leerlingengeld van tien gulden, later maar vijf gulden, te betalen. De zonen van vrije meesters' zoons dienden geen leerlingengeld te betalen. Door deze financiële maatregelen slonk de schuldenberg omstreeks 1755 van 1800 gulden tot 400 gulden. De leden van het gilde dachten dat ze nu snel verlost zouden worden van de bijdragen die ze moesten leveren. Niets was minder waar. De bestuursleden van het gilde beslisten in de "extraordinaire vergaederijnghe" van 17 oktober 1755 om een rekest te sturen naar de voogd en de schepenen van de stad Ieper. Hierin vroegen ze om het eerste artikel van hun keure "in zijn vigeur ende observantie te laeten continueren". De bestuursleden van het gilde vonden het namelijk oneerlijk dat zij en hun voorgangers ertoe hadden bijgedragen om de zware schuldenlast te vereffenen en dat de nieuwkomers

10 *Iepers Register*, f. 39.

11 *Iepers Register*, f. 115 v.

12 *Iepers Register*, f. 166 r.-v.

13 Vrije meesters waren meester-chirurgijns die erkend poorter waren van de stad. 'Vreemden' waren leden van buiten de stad die geen erkend poorter of 'burger' waren van die stad.

niets zouden moeten afdragen. Bovendien waren extra inkomsten nodig voor het kopen van allerlei chirurgische instrumenten en boeken ten gerieve van het gilde. Op 27 oktober 1760 kreeg het gilde de toestemming om het admissiegeld verder te innen om er instrumenten en boeken mee te kopen. Als vergader- en bewaarplaats voor dit alles kregen de chirurgijns de foerierskamer op het stadhuis toegewezen. De stad Ieper keurde in een schrijven deze aanvraag van het chirurgijns-gilde goed en voegde er een uitgebreide "Ampliatie van Keure" bij. Tenslotte wezen ze het gilde op haar verplichting om deze "Ampliatie" in hun register op te nemen en een gedetailleerde inventaris bij te houden over de aangekochte instrumenten en boeken.¹⁴

De tijdelijke heropleving van de ambachten en neringen van het midden van de 17de eeuw tot het begin van de 18de eeuw bracht ook een hernieuwing van de reglementen met zich mee. Het idee van de terugkeer naar het corporatief stelsel won veld. Dokters, maar ook apothekers en chirurgijns, voelden het groeiend verlangen om zich te distantiëren van de barbiers. Met dit doel voor ogen werden de *collegia medica* opgericht. Dat gebeurde te Gent in 1663. Voor Ieper is dit niet duidelijk. Het staat vast dat er in Ieper een medisch college bestond, doch wanneer dit werd opgericht lijkt niet te achterhalen. Wegens oorlogsomstandigheden zijn de meeste archieven verloren gegaan.¹⁵ De oprichting van deze colleges beoogde de ernstige wetenschappelijke beoefening van de geneeskunde en wilde paal en perk stellen aan de "verscheidene vreemde ende onvrije persoonen" die zich "bemoeijehde met de chirurgie te exerceren ten grooten naedeede van het vooseyde corpus ende van het publiek".¹⁶ Maar de belangrijkste redenen waren vooral de duidelijke afbakening en omschrijving van de medische hiërarchie. Enkele artikelen die in 1663 werden opgesteld door de stad Gent geven dit duidelijk weer. Zo mochten doktoren geen medicamenten samenstellen noch verkopen, zodat de apothekers en de chirurgijns geen reden tot klagen hadden. Ook mochten zij zich niet bemoeien met het ambt van chirurgijn. Om bedrog te voorkomen bij het aanvaarden van een nieuwe meester-apotheker,

14 *Iepers Register*, f. 166 r.-v.

15 Sas, G. *Het Collegium Medicum van Gent*; Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie over de collegia medica", pp. 145-169.

16 *Iepers Register*, f. 133.

chirurgijn of barbier in het gilde, moest de aanvrager eerst zijn leertijd volbracht hebben. De patroon was verplicht naam en toenaam van de leerjongen aan het College bekend te maken. Hierbij moest hij een duidelijke verklaring afleggen over de duur en de genoten beroepsopleiding. Alvorens het eindexamen af te leggen moesten de leerlingen bewijzen dat ze zonder onderbreking in de stad gewoond hadden bij een meester-chirurgijn. Gedurende hun leertijd dienden ze flink te oefenen en drie achtereenvolgende jaren praktijk in de chirurgie te volgen bij een leermeester. In Ieper waren dit twee verplichte leerjaren. De leerknechten mochten geen kostbare mengsels samenstellen. Een gezworen chirurgijn kon maar erkend worden nadat hij geëxamineerd was door de leden van het medisch college over de leerstof en de behandeling der chirurgie. Indien de kandidaat slaagde voor zijn examens en in het gilde opgenomen wilde worden, diende hij een eed af te leggen en een bijdrage te betalen voor het College-lidmaatschap. Het was niemand toegelaten het barbierschap en de chirurgie uit te oefenen tenzij hij behoorlijk als barbier-chirurgijn erkend was, overeenkomstig de desbetreffende statuten. Kwakzalvers en landlopers werden uitgesloten. Dergelijke personen en ook apothekers mochten geen urineonderzoek doen, noch eigenmachtig voorschriften geven aan zieken. Tenslotte vermeldde dit statuut nog dat de chirurgijns geen inwendige ziekten mochten behandelen.¹⁷

De medische colleges beoogden wat zij zagen als de sanering van de genees- en heelkunde, die voordien nog gedeeltelijk in handen berustte van de barbiers. Vanaf de oprichting van het Medisch College te Gent in 1663 tekende zich een sterke scheiding af tussen de barbiers en de chirurgijn-barbiers. De barbier stond als het ware voor de keuze, ofwel zich bezig houden met het knippen van haren, ofwel de weg van de chirurgie opgaan. Toch was de scheiding niet abrupt. Chirurgijns en barbiers zouden nog jarenlang een zelfde examen moeten afleggen. De praktijk van de heelkunde begon wel een belangrijker rol te spelen. Het leek moeilijk aanvaardbaar voor barbiers en pruikenmakers, die bijna alleen maar haren knipten, dat zij

17 Gent. Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiers, Nr. 166/11: *Ordonantien ende Statuten ghemaect bij de Heere en Weth der Stede van Ghendt, ende gheapprobeert bij syne majesteit op het faict vande medecijne raeckende de docteurs, apothecarissen enne chirurgiens. Ghepubliceert bij consente van Heer ende Weth met Trompette naer costuyne den XV Septembre 1663*, f. 21.

dezelfde capaciteiten moesten bezitten en hetzelfde examen afleggen als de chirurgijn-barbiers. Zij zouden hier herhaaldelijk tegen ingaan, echter lange tijd zonder resultaat. Ondanks het feit dat de beroepen van barbier en chirurgijn steeds verder uiteen groeiden, bleef het gilde aan haar prerogatieven vasthouden. Beiden moesten dus nog een zelfde examen afleggen.

Het programma van de beroepsopleiding tot chirurgijn-barbier te Gent hield in: het leren maken van vliemen en lancetten, drie jaar officieel in de leer gaan bij een meester-chirurgijn en eveneens drie jaar cursussen chirurgie en anatomie volgen. Het leren maken van vliemen en lancetten gebeurde op ambachtelijke wijze, zoals bij de smid. Een klompje ruw ijzer werd verwerkt tot een scherpe vliem of lancet om er aderlatingen mee te verrichten. Deze praktijk van het maken der vliemen vonden we in het register van de chirurgijngilde van Gent terug, niet in dat van Ieper. Geleidelijk aan verdween deze voorwaarde uit de opleiding van de chirurgijns te Gent en werd het maken van vliemen aan de smid overgelaten.¹⁸

Zowel te Gent als te Ieper dienden leerlingen in dienst te gaan bij een meester-chirurgijn om de praktische knepen van het beroep onder de knie te krijgen. Te Gent waren dit drie verplichte leerjaren, te Ieper maar twee. Verder dienden leerlingen te Gent vanaf 1680 eveneens gedurende drie jaar verplichte leergangen te volgen. De lesgevers dienden een aanwezigheidslijst bij te houden. Hiertegen rees veel protest van de leerling-chirurgijns maar ze trokken aan het kortste eind. Over het inrichten van verplichte leergangen chirurgie en anatomie vonden we geen informatie terug in het register van Ieper. Dit wil echter niet zeggen dat deze lessen daar niet gedoceerd werden. We kunnen er echter geen uitsluitsel over geven.¹⁹

De lessen anatomie en chirurgie te Gent werden gegeven door erkende lesgevers en vonden meestal plaats aan het Medisch College. Aanvankelijk was het de bedoeling om de lessen te laten doceren door artsen. Dit ging echter niet door. De lessen zouden door erkende chirurgijns worden gegeven. De meest gezaghebbende figuur in die tijd was ongetwijfeld de hoger genoemde anatoom-chirurgijn Jan Palfijn. Palfijn was lid van de nering maar verdiepte zich ook in wetenschap-

18 Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 15-24 en 29-32.

19 Ibidem.

pelijk werk. Hij doceerde de leergangen anatomie en chirurgie. De pseudo-wetenschappelijke geleerdheid van sommige collega's irriteerde hem dermate dat hij later uit het gilde zou stappen.²⁰

In aansluiting bij de cursus anatomie die Palfijn doceerde, werd er in maart 1730 door het Gentse Medische College een officieel verzoek gericht tot de Raad van Vlaanderen. Hierin vroeg men om over het lichaam van een gehangene te mogen beschikken. Jan Palfijn had namelijk de verplichting op zich genomen om onderwijs te verschaffen aan leerlingen- en meester-chirurgijns, telkens als hij over een lichaam van een overledene beschikte. Een zekere Philippe Boschman werd in maart 1730 met de strop opgehangen op de Vrijdagmarkt en werd nadien overgebracht naar de galg op de Meulestede. De verzoeker vroeg ook om Philippe Boschman, na de anatomische lessen, in gewijde aarde te begraven.²¹

Omstreeks 1708 werd het leerplan door een stadsordonnantie uitgebreid. Lesgevers dienden onderricht te geven over de voornaamste beenderen en de wijze waarop ontwrichte en gebroken ledematen terug aaneengezet moesten worden. Minstens éénmaal per jaar dienden de belangrijkste operaties op een lijk uitgevoerd te worden. De lesgevers van de osteologielessen werden door de stad vergoed zodat de leerlingen de lessen gratis konden bijwonen. Vanaf 1714 waren ook de zonen van meester-chirurgijns verplicht om deze drie jaar durende opleiding chirurgie en anatomie te volgen. Het was Jan Palfijn die te Gent om deze maatregel vroeg.²²

Examens brachten heel wat zorgen mee voor de nering van Cosmas en Damianus en het Medisch College. De discussies over toelatingsvoorwaarden, leerjaren, examengeld en zo meer, liepen vaak hoog op. Vooraleer de leerling-chirurgijn zijn aanvraag tot het afleggen van het examen kon indienen, moest de kandidaat zowel te Gent als te Ieper kunnen bewijzen dat hij officieel in de leer was geweest bij een meester-chirurgijn. Te Gent diende hij ook te bewijzen dat hij de drie jaargangen chirurgie en anatomie had gevolgd. Daarna kon de

21 Blondeau, R.A. *Palfijn: een Vlaams heelmeester uit de 17de en 18de eeuw*. Tiel, 1997, pp. 89-109; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 39-51.

22 Blondeau, R.A. *Palfijn*, pp. 89-109; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 39-51.

23 Ibidem.

leerling zijn kandidatuur stellen bij het Medisch College. Zowel te Gent als te Ieper werd er aan de reglementering van de leerjaren streng de hand gehouden. Elke afwijking moest aangevraagd worden in de vorm van een dispensatie. Dispensatie wilde zeggen dat de aanvrager van de bewijskracht van de vooropleiding kon worden ontslagen. Dergelijke aanvragen kwamen, vooral vanwege leerlingen die ver buiten de stad woonden, veel voor. Het grote gevaar was dat hier misbruik van gemaakt zou worden. Dit kon de vooropleiding in gevaar brengen.²⁴

Het inschrijvingsgeld voor de examens kwam ten goede aan het College, zijn griffier en aan de gezworenen en ouderlingen van het gilde. De bestuursleden van de stad lieten dan weten wanneer het examen kon doorgaan. Het afnemen van de examens voor meester chirurgijn-barbier berustte voor het grootste deel bij het medisch college.

Het examen bestond onder andere uit het maken van drie vliemen uit ruw ijzer, althans te Gent. De grootste brokken van de examenstof waren evenwel de heekkunde en anatomie. De examinandus moest hiervan zowel een praktisch als een theoretisch examen afleggen. Zo diende hij drie goede aderlatingen te verrichten: één in de hand, één in de arm en één in de voet. Verder moest hij zonder enige moeite twee kiezen kunnen trekken, één aan de linkerkant en één aan de rechterkant. Wie de patiënten waren waarop deze praktische proeven werden toegepast is niet duidelijk. Waren deze proefpersonen vrijwilligers of misschien veroordeelden die hiervoor werden ingeschakeld? Hierover vonden we geen uitsluitsel in de bronnen en in de literatuur. Verder werd de kandidaat-chirurgijn grondig ondervraagd over zijn theoretische beroepskennis. Om vrijmeester te worden, werden de chirurgijns te Gent eveneens grondig geëxamineerd over het boek *Grande Chirurgie* van Guy de Chauliac, een bekend veertiende-eeuwse Franse chirurg van de medische faculteit aan de universiteit van Montpellier. Dit was niet het geval te Ieper.

Na het behalen van het diploma kon de chirurgijn lid worden van het gilde en zich vestigen als zelfstandig chirurgijn. Alvorens lid te worden van het chirurgijngilde moest de nieuwe meester, zoals hoger reeds vermeld, zowel te Gent als te Ieper intredegeld betalen.

24 Van Der Hoeven, J. "Een en ander over examens bij chirurgijngilden en over het vroedkundig examen", *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1937, pp. 54-69.

Verder diende hij een eed af te leggen en was het de gewoonte dat de nieuwe meester de overige gildeleden trakteerde, meestal op koekjes en wijn. Deze bijdrage werd ook wel eens de “wijn pennijnghen” genoemd.²⁵ De nieuwe meester mocht niet te dicht in de buurt gaan wonen van zijn vroegere meester. Dit werd als oneerlijke concurrentie beschouwd. Als de leermeester daartoe toestemming verleende mocht dit wel. Een andere mogelijkheid was het zich vestigen als chirurgijn op het platteland.

De misbruiken in de leertijd namen in de 18de eeuw zo geweldig toe, dat de overheid zich verplicht zag maatregelen te nemen om de belangen van de leerlingen te behartigen. Keizerin Maria-Theresia nam, naast het gewone onderwijs, ook de belangen van de Gentse chirurgijn-barbiersopleiding ter harte. Op 23 september 1739 richtte de keizerin een brief aan het College waarin ze Gent terechtwees op het feit dat de inschrijvingen in het leerboek niet altijd strookten met de reglementering. Tevens vaardigde zij een ordonnantie uit die alleen van toepassing was voor de stad Gent. Vanaf nu moest de leerling-chirurgijn er zelf op toezien dat zijn patroon-leermeester hem inschreef. Deze inschrijving moest gebeuren bij de indiensttreding. De periode vóór de datum van inschrijving telde officieel niet meer mee als vooropleiding. De meester-chirurgijn die in gebreke bleef, moest een boete betalen, aangezien de leerling het slachtoffer werd van zijn nalatigheid. De poging tot sanering van de opleiding had weinig gevolgen voor het aantal ingeschreven leerlingen.²⁶

De tijd is het sterkste wapen geweest om het gildewezen te laten doodbloeden. Bovendien was de financiële toestand van de gilden op veel plaatsen zeer ongunstig. Ook de nering van de chirurgijn-barbiers te Gent had in haar laatste jaren met zware financiële tekorten te kampen. Het chirurgijnsgilde van Ieper daarentegen had haar schulden afbetaald en voor haar ging het net iets beter. Tenslotte stelde de Franse overheersing in de bezette gebieden een einde aan de instellingen van het Ancien Regime. Het chirurgijnsgilde van Ieper voelde de dreiging en verhuisde al haar bezittingen van de foerierskamer van het stadhuis van Ieper naar de woning van een zekere Pieter Cazier “Baes bakker”. Op 18 november 1790 tekende Cazier een ont-

25 *Iepers Register*, f. 44.

26 Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 51-60.

vangstbewijs waarin hij verklaarde dat hij de hele inboedel had “geplaceert in den voor camer van mijn ende mij belast van voor alles te sorgen ende responsabel te sijn om alles het gonne te kort bevonden te vergoeden”.²⁷ Volgens de jaarrekening van 1790 kreeg Cazier hier jaarlijks 36 gulden voor. Achttien maanden later gebeurde er een nieuwe verhuis. Heel de inboedel ging deze keer naar de woonst van “confrater gargan” die de jongste chirurgijn van het gilde was. Op 16 mei 1792 tekende hij voor ontvangst. Gargan kreeg slechts 18 gulden per jaar voor de bewaring van de goederen. In november van dat jaar rukten de Franse legers de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Het decreet *Le Chapelier* verbood reeds in 1791 de oprichting van gelijk welke organisatie gericht op de bescherming van de beroepsbelangen. De gilden werden ontbonden en hun bezittingen verbeurd verklaard. De laatste gegevens die genoteerd werden voor de chirurgijnsgilden van Gent en Ieper dateren uit 1795. De laatste jaarrekeningen van het Ieperse chirurgijnsgilde dateren uit het jaar 1794. Voor 1795 staat er enkel nog het verslag van de laatste vergadering van 26 september opgetekend. Alle bezittingen van het gilde werden uit het huis van Gargan gehaald en “in acht ten besten mogelijk sijnde gelijke deelen” verdeeld.²⁸ In feite was het een roemloos einde voor het Ieperse gilde dat zich nu net beloftevol aankondigde. De leuze “vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid” opende de poort voor het vrij uitoefenen van de beroepen. De beroepsorganisaties, gesteund op en beschermd door gilden, privileges, reglementen en statuten, behoorden tot het verleden.²⁹

27 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

28 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

29 Van Andel, M.A. “Uit de laatste jaren der chirurgijnsgilden”, *Nederlans Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1919.

Joannes Bernardus Jacobs³⁰

De Gentse stadschirurgijn Joannes Bernardus Jacobs kan gelden als een model van een Vlaams stadschirurgijn ten tijde van de Verlichting. Hij zag het levenslicht te Lochristi op 7 september 1734 en was de tweede telg in het gezin Jacobs. De eerstgeborene heette ook Joannes Bernardus maar stierf reeds in zijn kleuterjaren. Het echtpaar Jacobs-Nimmegeers kreeg 13 kinderen, van wie er 2 jong stierven. De vader van Joannes Bernardus was meester-chirurgijn en de moeder had een naaiwinkeltje. Zij waren ijverige lui die niet alleen 11 kinderen grootbrachten maar ook nog eens bezitters waren van meer dan 3 hectare 88 are landbouwgrond met twee behuisde hofsteden, hun eigen huis niet meegerekend. Verder hadden ze nog twee obligaties met een gezamenlijke waarde van 70 pond groot wisselgeld en vier kleine 'bezette renten'. Joannes Bernardus groeide dus op in een tamelijk welvarend gezin. Om hun standing te bevestigen, werd de moeder van Joannes Bernardus bij haar dood op 8 juli 1751 plechtig in de kerk begraven. Op dat ogenblik verbleef Joannes Bernardus te Gent. Hij genoot er middelbaar onderwijs, waarschijnlijk in het college van de paters Augustijnen aldaar. Zijn naam werd echter niet in de archieven van het klooster teruggevonden. Dit hoeft niet meteen een argument contra te zijn vermits veel archivalia door een brand in 1838 verloren gingen.

Zijn opleiding tot chirurgijn begon Joannes Bernardus in het Pruisen van Frederik de Grote. In 1758, toen hij 24 jaar was, werkte hij in de hospitalen van Berlijn en Maagdenburg. Pruisen en Engeland zaten op dat ogenblik verwickeld in de Zevenjarige Oorlog tegen Oostenrijk, Frankrijk en Rusland. Of Joannes Bernardus dienst deed als burgerlijk of militair chirurgijn is niet geweten. In de herfst van

30 De Waele, "L'enseignement de l'art des accouchements à Gand dans les siècles passés", *Les Cahiers de la Biloque*, 6 (1956) pp. 4-5; Duverger, E. "Le cabinet d'histoire naturelle du medecin gantois Jan Bernard Jacobs (1734-1790)", *Les cahiers de la Biloque*, (1962) pp. 131-136; Ossieur, E.G.R. "Jan Bernard Jacobs", *Nieuw Biografisch Woordenboek*, VI (1974) pp. 490-492; Idem, "J.B. Jacobs: chirurgijn, verloskundige en auteur", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde in Gent*, 26 (1972) pp. 69-91; Van Damme, L. "De Vroedkundige Oeffenschool van Jan Bernard Jacobs (1784)", *Scientiarium Historia*, 3 (1961) pp. 82-83.

1758 keerde hij terug naar Gent. Daar ging hij officieel in de leer bij meester-chirurgijn Pieter van der Schelde. De naam van Joannes Bernardus werd op 27 november 1758 ingeschreven in het boek van de leerling-chirurgijns. Nu moest hij de verplichte leerjaren in dienst van een meester-chirurgijn volgen om zich te vervolmaken in de praktische kunst. Verder moest hij gedurende drie jaar wekelijks twee lessen over chirurgie en anatomie volgen. Op 3 december 1761 diende hij een rekwest in bij het medisch college om zijn examen te mogen afleggen. Hij slaagde voor zijn examen en werd op 23 december 1761 ingeschreven als meester-chirurgijn.

Joannes Bernardus vestigde zich in de St.-Baafsparochie van de stad Gent. Op dat ogenblik stond de stad Gent vrijwel aan de spits van de economische bloei die kenmerkend was voor de tweede helft van de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden. Gent was de belangrijkste lijnwaadmarkt van het land en de demografische evolutie kende sinds 1765 terug een opwaartse trend. Het was een gunstige plaats voor het begin van zijn loopbaan.

Joannes Bernardus huwde op 5 februari 1763 met Maria Catharina Voet. Zij schonk hem vier kinderen, twee jongens en twee meisjes. Van haar laatste kraambed herstelde ze blijkbaar niet. Op 30 januari 1769 stierf Maria Catharina Voet, een maand na de geboorte van hun jongste kindje. Een paar jaar later, op 1 mei 1771, kocht Joannes Bernardus het ouderlijke huis van zijn vader en vestigde er zich.

Joannes Bernardus was een studax. Hij hield een lijvig in leder gebonden notitieboek bij. Hierin schreef hij eigen ervaringen maar vooral bijdragen uit tijdschriften over geneeskunde, chirurgie en vroedkunde, in het Nederlands, Frans en zelfs Latijn. Hij betitelde het notitieboek als *Recueil de plusieurs mémoires et observations de chirurgie extraits de différens auteurs*. Verder stelde hij een uitgebreide bibliotheek samen. Hieruit bleek dat hij een breed interesseveld had, maar dat de geneeskunde toch zijn voorkeur genoot. Wat hij zoal bezat is ons bekend door de veiling die na zijn dood plaatsvond op 14 november 1791 en een volle week duurde.

In zijn beroepsvereniging speelde Joannes Bernardus een actieve rol. Hij was amper vijf jaar als meester-chirurgijn in Gent werkzaam toen hij bij de jaarlijkse verkiezing van een 'heuverste', een eerste en tweede deken of een gezworene, tot gezworene werd verkozen voor

het jaar 1766. Het jaar nadien werd hij echter niet herkozen, wat voor collega's van hem wel het geval was. Zijn mandaat viel echter samen met een gevoelige vermindering van de macht van de nering. Op 20 maart 1766 werd bij keizerlijk decreet het recht van examineren ont-nomen aan de nering. Voortaan moesten de kandidaat-chirurgijns hun theoretische proef afleggen voor het *collegium medicum*. Alleen de praktische proef mocht nog voor de gildekamer afgenomen worden. Tijdens zijn verdere verblijf in de stad Gent zou Joannes Bernardus wel lid blijven van de Eed. Hij zou het echter nog ver brengen. Vanaf 1779 werd hij aangesteld tot assessor van het medisch college te Gent. Dit college moest namelijk bestaan uit vier doktoren, twee apothekers en twee gezworen chirurgijns. Op deze manier behoorde Jacobs tot de hoogste medische instantie van zijn stad.

Aan officiële functies ontbrak het hem niet. Het bestuurscollege van de Oudburg te Gent stelde hem op 5 juni 1772 aan als chirurgijn 'ten pensioene'. Dit hield in dat hij in de Oudburg en drie mijlen in de omtrek de gewonde soldaten moest verzorgen. Hiervoor kreeg hij een vaste jaarwedde en daarbovenop nog een bezoldiging per geval. Een goed half jaar later, op 8 februari 1773, stelden ook de schepenen van de Keure hem aan als chirurgijn van de stad en van het hospitaal de Bijloke samen met drie collega's. Hij stelde ook zijn kandidatuur als steensnijder van de stad Gent. Het was echter Guillaume Demanet die deze functie kreeg vermits hij een getuigschrift van bekwaamheid in de lithotomie van het Hôtel-Dieu te Parijs kon voorleggen.

Wat Joannes Bernardus tot dan toe gepresteerd had, was met een beetje geluk, niet abnormaal voor een bekwaam en succesvol chirurgijn. Vanaf 1775 ging hij echter een andere richting uit, waardoor zijn bekendheid in grote mate toenam.

In januari 1775 reisde hij naar Ieper waar hij de lessen bijwoonde van de Franse vroedvrouw Le Boursier-du Coudray. De baljuw en schepenen van Ieper hadden een kosteloze cursus verloskunde ingericht die zes weken duurde. Jacobs zag haar demonstraties geven met een fantoom van haar eigen uitvinding. Hij was daar zo enthousiast over dat hij besloot hetzelfde te doen voor de kasselrij de Oudburg te Gent. Jacobs hield blijkbaar van doceren want op dat ogenblik gaf hij al privé-lessen verloskunde thuis. Misschien speelde Jacobs al langer met de gedachte om officieel vroedlessen te kunnen geven vermits

zijn collega Damman sedert augustus 1772 reeds een cursus verloskunde gaf voor de ingezetenen der stad Gent.

Jacobs bood zijn gratis lessen met eigen gekocht fantoom aan in ruil voor een kamer met verwarming en verlichting waar de demonstraties konden doorgaan. De bestuursleden van de kasselrij van de Oudburg lieten er geen gras over groeien en stemden ermee in. Er werd een plechtige brief opgesteld voor Brussel om de vereiste toelating te vragen tot het inrichten van publieke lessen. Drie jaar lang moesten ze wachten op een antwoord. Dit belette Jacobs niet om ondertussen zijn gratis cursus te geven. Jacobs was trouwens niet de eerste die een fantoom in het onderwijs gebruikte in het graafschap Vlaanderen. Le Bousier-du Coudray deed het hem al voor te Ieper en vóór haar maakte Jan Albert Roselt te Machelen gebruik van een fantoom.

Op 14 mei 1778 kreeg Jacobs, bij decreet van de keizerin, de machtiging om officieel lessen in de verloskunde te geven. Hij kreeg van de Oudburg een jaarwedde van 400 gulden courant. Van hem werd verlangd dat hij twee cursussen per jaar zou doceren, een zomer-cursus en een wintercursus, van telkens zes weken. Op zijn kosten diende hij zich te voorzien van een fantoom met veren en de nodige instrumenten om demonstraties uit te voeren. Het onderwijs moest vooral praktisch gericht zijn. De theorie mocht slechts in functie van de praktijk gegeven worden. Toch was zijn onderwijs niet zo praktisch dat de leerlingen de kans kregen een verlossing bij te wonen. De opvolger van Jacobs, de chirurgijn Demanet, zou dit wel doen vanaf de zomercursus van 1789.

Leerlingen die de lessen wilden volgen, moesten een certificaat van goede zeden kunnen voorleggen en een toelating hebben vanwege de wettelijke overheid van hun dorp. De lessen moesten gevolgd worden gedurende twee jaar, dit waren dus vier opeenvolgende cursussen. Alleen de vrouwelijke leerlingen konden een vergoeding van zeven stuivers per verblijfsdag te Gent krijgen. Het examen werd afgenomen door een jury van drie deskundigen onder wie de lesgever. De examinandati en examinandae begonnen met nul punten. Voor elke fout die ze maakten, kwam er een punt bij. Wie het meeste punten had, scoorde dus het slechtst. De beste haalde uiteraard het laagste cijfer. Twee gouden medailles werden uitgereikt, één aan de beste leerlinge en één aan de beste leerling. Al wie een toekomst als verloskundige wenste,

moest deze vier cursussen gevolgd hebben of een gelijkaardig attest kunnen voorleggen.

Al vlug kreeg de vroedvrouwschool van Jacobs grote bekendheid en grote bijval. Financieel gezien was dit geen slechte zaak voor Jacobs vermits de kasselrijen, die hun leerlingen stuurden, nog een extra vergoeding gaven in evenredigheid met het aantal gestuurde leerlingen.

In 1784 schreef Jacobs zijn bevindingen neer in de *Vroedkundige Oeffenschool*, een leerboek over verloskunde voor vroedvrouwen en -meesters. Het boek was verlucht met 21 platen koperdruk van grote precisie; vandaar dat dit boek een grote didactische waarde had. Het boek werd geprezen en aangekocht door steden en lokale overheden om ten dienste van de vroedvrouwen te staan. Op deze manier kon het vakkundig peil van de vroedvrouwen omhoog getrokken worden. De *Vroedkundige Oeffenschool* van Jacobs is waarschijnlijk een van de eerste wetenschappelijke werken met zo'n ruime verspreiding in het graafschap Vlaanderen. Zelfs in het buitenland werd het gewaardeerd en gunstig beoordeeld. Er kwamen dan ook verscheidene vertalingen in het Frans en het Duits.

De faam van Jan Bernard Jacobs was dus flink gestegen. Het is dan ook niet te verwonderen dat er bij de hervorming van de universiteiten in 1787 aan hem werd gedacht. In maart 1788 gaf Jacobs voor de laatste maal zijn zomercursus vroedkunde. Daarna diende hij zijn ontslag in en trok naar Brussel om aan de universiteit te doceren. De medische faculteit van Leuven werd namelijk, op bevel van keizer Jozef II, naar Brussel overgebracht en aan Jacobs werd de machtiging gegeven er te doceren. Jan Bernard Jacobs gaf de cursus chirurgie. Tussen 1785 en 1788 had hij hiervoor de nodige examens afgelegd. Zijn jaarwedde aan de universiteit bedroeg 3.000 gulden, een heel pak meer dan als chirurgijn-vroedmeester. Lang zou zijn verblijf in Brussel echter niet duren. De Brabantse Revolutie maakte er een vroegtijdig einde aan. Op 12 december 1789 trokken de Oostenrijkse troepen zich terug in Limburg en Luxemburg. Jacobs vergezelde hen blijkbaar. Hij had trouwens veel te danken aan het Oostenrijkse regime. Het laatste dat we van Jacobs weten is dat hij directeur van het militaire gasthuis te Marche-en-Famenne was. Daar stierf hij op 22 augustus 1790, wellicht aan de gevolgen van 'rotkoorts' waar men toen waarschijnlijk tyfus mee bedoelde.

Kwakzalvers en charlatans³¹

Niet iedereen was echter een getalenteerd chirurgijn en lesgever. De felste reacties van de gilden kwamen er tegen allerlei minder deskundige lieden, die zichzelf nochtans als genezers propageerden. Zo waren de chirurgijns van Ieper niet gelukkig met “dies verscheijde vremde en onvrije persoonen die hun bemoeijende met de chirurgie te exerceren ten grooten naedeede van het vooreyde corpus ende van het publiek”. Door ditzelfde chirurgijnsgilde werd aan de stad gevraagd om “te beletten ende te prevenieren dat verscheijde vremde en onvrije persoonen” dit beroep zonder toestemming mochten uitoefenen. Ze vroegen een “ordonnantie politique” tegen deze toestanden.³² Informatie over processen-verbaal die tegen charlatans werden opgesteld, treffen we onder meer aan in de archieven van de medische colleges.

De benaming charlatan is afgeleid van de Italiaanse term “ciarlatano”, wat mooiprater betekent. Dit kwam dan weer op zijn beurt van “ciartare” wat babbelen betekent.³³ De term kwakzalver komt etymologisch gezien waarschijnlijk van “kwakzalf” waarmee waardeloze zalf aangeduid werd. De ondoeltreffendheid en waardeloosheid van de kwakzalf ligt dan ook meer dan waarschijnlijk aan de basis van de benaming ‘kwakzalver’. Het voorvoegsel “quac” had een ongunstige betekenis waarmee men bedoelde knoeierig, weifelend, niet doortastend. Kwakzalver was dus niet meteen een edele term of koosnaampje. Charlatans en kwakzalvers waren dus al dan niet geschoolde mensen die met mooie praatjes hun waardeloze middeltjes en kunsten aan

31 Appelboom, Th. en Bluard, Ch. *De geneeskunde: van magie tot wetenschap*. Brussel-Antwerpen, 1997; Boeynaems, P. *Geneeskunde bij ons van de Middeleeuwen tot de 19de eeuw*. Brussel, 1984; Bouteiller, *Médecine populaire d'hier et aujourd'hui*. Parijs, 1966; Brouwer, A.J.M. “Oude oronnantien betreffende genes-, heel- en verloskunde, apothekers, kwakzalvers enz.”, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1899; De Kok, H. en Coppens, H. *Van zotten, kwakzalvers, chirurgijns en vroedwijffs: Medische zorg in de Kempen*. S.l., 1994; Naaijkens, J. *Kwakzalver en Chirurgijn*. Groninchem, 1986; Van Andel, M.A. *Chirurgijns, vrije meesters, beunhazen en kwakzalvers. De chirurgijnsgilden en de praktijk der heilkunde: 1400-1800*. Den Haag, 1981.

32 *Iepers Register*, f. 133.

33 De Vries en de Tollenaere (ed.). “Charlatan”, *Etymologisch Woordenboek*, (1993) pp. 101.

de man probeerden te brengen. Zij gingen op een niet doortastende manier bij de genezing te werk.³⁴

Een goed voorbeeld van hoe tegen een vermeende kwakzalver werd opgetreden, is dat van een zekere Johannes Manhagen. Op een gewone marktdag, 3 juli 1733, stond hij samen met zijn dochter uitbundig reclame te maken voor zijn middeltjes op de Oude Vismarkt te Gent. Hem werd ten laste gelegd dat hij herhaalde keren het publiek zou hebben misleid. Hij werd echter op heterdaad door een officier betrapt. Op dat ogenblik was hij in het bezit van geneesmiddeltjes ("droguen") en strooibiljetten. Zijn kraampje was rijkelijk gevuld met allerhande poedertjes en flesjes. Johannes Manhagen noemde zichzelf, volgens het proces-verbaal van de officier, een "herbarist of drogist te voet en te peerde". Zijn specialiteit was een bloedzuiverend drankje dat hij 'pop' noemde. Dit was samengesteld uit 44 soorten kruiden, bloemen, wortels en zaden. Zogezegd zou geen enkele ziekte aan dit wondermiddel kunnen weerstaan. De naam alleen al verdreef ziekten, verzekerde hij zijn klanten. 'Pop' was dus het middel om in huis te hebben. Deze charlatan was echter geen katje om zonder handschoenen aan te pakken. Na herhaalde waarschuwingen en terechtwijzingen wilde hij nog niet opstappen. De officier legde daarop beslag op zijn strooibiljetten en al zijn middeltjes. De kwakzalver was niet onmiddellijk uit zijn lood geslagen. Hij nodigde de officier en zijn assistent uit in de herberg "De wapenen van Spanje" aan de Hoogpoort. Maar dezen traptten daar niet in. Andere pogingen van ompraten en omkoperij mislukten eveneens. Vervolgens vroeg de charlatan om een druppeltje te mogen drinken uit een aangeslagen flesje, om zijn misnoegen weg te spoelen. Nadat hij hieruit had mogen drinken gooide hij het flesje op de kasseien kapot. De officier en zijn assistent waren door verbijstering geslagen. Hierop werd deze charlatan opgepakt en meegevoerd naar de gevangenis.³⁵

34 Verwys en Verdam (ed.). "Qacsalven", *Middelnederlandsch Woordenboek*, XI (1903) p. 831.

35 Gent. Stadsarchief. Collegium Medicum, nr. 200 2a, bundel 5: 4 dossiers 1733.

Het instrumentarium en de bibliotheek

Voor de weergave van het instrumenten- en boekenbezit van de stadschirurgijns baseren we ons op de informatie die we bij de stad-schirurgijn Jacobs vonden en op de inventarissen van de chirurgijns-gilde te Ieper. Het register van het chirurgijns-gilde te Ieper is, tot dus-ver bekend, het enige register voor de Zuidelijke Nederlanden dat een gedetailleerde weergave geeft van de medische instrumenten en boeken die het gilde in haar bezit had. Vandaar de onschatbare waarde van dit register. Zoals reeds hoger aangehaald, kampte het chirurgijns-gilde van Ieper in het begin van de 18de eeuw met een zware schuldenlast van 1800 gulden. Omstreeks 1755 slonk de schuldenberg tot 400 gulden. Deze afbetaling dankte het gilde aan de contributie die elk lid jaarlijks diende te betalen en aan het intredegeld van nieuw inkomende leden van het gilde. Deze extra inkomsten waren eveneens nodig voor het kopen van allerlei chirurgische instrumenten en boeken ten grieve van het gilde. Als vergader- en bewaarplaats voor dit alles kregen de chirurgijns de foerierskamer op het stadhuis toegewezen. De stad Ieper keurde in een schrijven deze aanvraag van het chirurgijns-gilde goed en voegde er een uitgebreide “Ampliatie van Keure ende Constitutie” aan toe. In wezen was dit niets anders dan een reglement dat het beheer en de werking van de bibliotheek en het instrumentarium regelde. In negen artikels worden de regels gestipuleerd omtrent het bewaren, in goede staat houden en ontlenen van boeken maar ook over de beboeting bij het te lang achterhouden van de boeken. Verder handelen de artikels over het toezicht en opmaken van de inventaris van de boeken en de instrumenten, de aankoop ervan en de vergoeding te betalen aan de deken en de gouverneur voor de door hen bestede zorgen, en dies meer.

Tenslotte wees het stadsbestuur het gilde op haar verplichting om deze “Ampliatie” in hun register op te nemen. Artikel vier van de keure bepaalde dat de opeenvolgende klerken-gouverneurs een gedetailleerde inventaris dienden bij te houden van de aangekochte instrumenten en boeken. De nieuwe aanwinsten moesten tevens vermeld worden bij het opmaken van de jaarlijkse rekeningen.³⁶ Met betrekke-

36 *Iepers Register*, f. 200 - 203 v.

lijke regelmaat hebben de klerken hun taak volbracht. Toch duurde het tot 1774 - 14 jaar na de uitvaardiging van de ampliatie - vooraleer de eerste inventaris te boek werd gesteld. In totaal zijn er vijf inventarissen opgemaakt, verspreid over de jaren 1774 tot en met 1789.

De eerste inventaris dateert van 27 september 1774 en bevat nog geen boeken, wel enkele chirurgische instrumenten. Ten eerste al de instrumenten die nodig waren voor een amputatie, te beginnen met "een zaeghe, een crom mes, een separatorium, drije cauterien, met een handtave, ende vijf cromme naelden". Dit alles zat besloten in een houten kist met groene zijde vanbinnen bekleed. Vervolgens waren er de instrumenten om te trepaneren zoals de "perforatieven en een trekker om den diamant uijt te nemen". Tenslotte werden nog enkele kleinere chirurgische instrumenten vermeld waaronder "vijf silveren mans sonden, een vrouwe sonde en twee silvere stilletten dienende tot de operatie van de fistula ani". In de uiteindelijke jaarrekening van 27 september 1764 - op Cosmas en Damianusdag, de patroonheiligen van het gilde - staat dat er destijds een bedrag van 106 gulden, 6 stuivers en 6 denieren voor de aankoop van dit instrumentarium werden uitgegeven.³⁷

De tweede inventaris werd opgemaakt op 1 oktober 1784. Deze vermeldt zeventien boekdelen waarvan er vijftien behoorden tot de *memoiren der Koninklijke Academie der Chirurgie van paris*. Verder kocht het gilde nog twee chirurgische werken van de heer Pott, chirurgijn te Londen. Beide werken werden vertaald respectievelijk in het Frans door een zekere Lafus en in het Nederlands door een zekere Berenbrouk. Over chirurgische instrumenten wordt er met geen woord gerept in deze inventaris.³⁸

Reeds het volgende jaar, op 3 oktober 1785 werd de *derden inventaris ofte vervolg van de boecken ende instrumenten toebehoorende aen het Corpus der Chirurgie* opgesteld. Deze lijst vermeldt een nieuwe aanwinst van chirurgische instrumenten waaronder vroedkundige en gynaecologische hulpmiddelen zoals de forceps van Levret en de hefboom van Rhoonhuijse. Verder nog een zilveren sonde alsook een

37 *Iepers Register*, f. 263 r.

38 *Iepers Register*, f. 292 r.v.

rookbuis met bijbehorende benodigdheden. Voor de bibliotheek is er een vermeerdering met 40 boekdelen. Enkele medische boeken werden gekocht zoals *de aphorismen* van Boerhaave met commentaar van Van Swieten. De overige werken waren van heelkundige aard. In het totaal beschikte het chirurgijns-gilde van Ieper over 57 volumes.³⁹

Op 27 september 1786 werd de vierde inventaris te boek gesteld. Deze vermeldt weer een toename van het aantal chirurgische instrumenten. Weerom kocht men gynaecologische instrumenten aan. Ook twee zilveren stiletten voor de operatie van de "fistula ani" en nog enkele kleinere instrumenten. Verder nog een vermeerdering met 73 boeken, vooral chirurgische boeken maar ook enkele anatomische en medische werken. Door deze extra aankoop bestond de bibliotheek nu uit 130 volumes.⁴⁰

De vijfde en meteen de laatste inventaris die werd opgesteld dateert uit 1789. Deze vermeldt alle boeken en instrumenten die op dat ogenblik in het bezit van het gilde waren. In feite is het een herhaling van de inhoud van al de voorgaande inventarissen.⁴¹

Met tussenpozen wordt in de jaarlijkse rekeningen vermeld wat de prijs was die het gilde betaalde voor de chirurgische instrumenten en boeken. De boeken werden in de boekhandel of van collegae gekocht, af en toe wel eens op "venditie" in het sterfhuis van een overleden collega. Voor het instrumentarium geldt hetzelfde. Deze werden ook van collegae of op een veiling gekocht of - voor kleinere chirurgische instrumenten zoals lancetten en aderlaatmesjes - bij de zilversmid speciaal aangemaakt. Over eventuele giften is in de inventaris geen sprake. In de rekeningen staat dat de klerk-gouverneur telkens drie gulden kreeg voor "t'examineerende boecken en t'schoonmaecken d'instrumenten". Ook de knaap van het gilde kreeg een vergoeding voor het aan huis bezorgen van boeken en instrumenten. Verder werden er nog uitgaven betaald voor het inbinden van de boeken en betalingen gedaan aan de zilversmid voor het repareren van de chirurgische instrumenten. Al deze zaken wijzen erop dat het instrumentarium en de bibliotheek een belangrijke rol speelden in het Ieperse chirurgijns-gilde.

39 *Iepers Register*, f. 293 v. - 295 r.

40 *Iepers Register*, f. 298 v. - 301 v.

41 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

Bij het overlopen van de inventarissen valt op dat een aantal chirurgische instrumenten bezwaarlijk tot de alledaagse praktijk behoorden. Niet iedere dag werd er een been geamputeerd of een schedelreparatie verricht. Dit waren eerder weinig voorkomende praktijken voor de doorsnee chirurgijn. Vermits deze instrumenten weinig werden gebruikt en duur in aankoop waren, zaten ze niet in het persoonlijk etui van de chirurgijn. De bedoeling bij de aankoop van deze instrumenten was dat de chirurgijns, die lid waren van het gilde, deze instrumenten konden ontlene indien nodig. Opmerkelijk is het groot aantal vroedkundige instrumenten. In het totaal drie verlostangen, een verloskundige haak en twee hefbomen. Waarschijnlijk omdat de verloskunde te Ieper in de 18de eeuw in de belangstelling stond. Ook in de bibliotheek van het gilde speelde de verloskunde een belangrijke rol.

In totaal worden er 109 boektitels in het register vermeld die samen 187 boekdelen uitmaken, vermits verscheidene werken uit meerdere volumes bestonden. Hiervan hadden er 92 werken betrekking op het vakgebied der chirurgijns, namelijk 5 anatomische werken, 66 specifieke en algemene heilkundige werken en 21 verloskundige en gynaecologische werken. De overige 17 boeken hadden betrekking op niet heilkundige onderwerpen met gemengde inhoud zoals theoretische geneeskunde, pathologie, farmacologie, scheikunde en legerziekten. De rangorde die gehanteerd werd bij het opmaken van de catalogus is naar het formaat van het boek. Volgens de inventarissen waren er 1 boek in folio, 19 in-quarto, 28 in-octavo, terwijl er van de overige boekdelen geen formaat wordt opgegeven. De titels van de boeken worden summier weergegeven. Enkele woorden uit de titelpagina, soms met de naam van de auteur of vertaler en zonder plaats of jaartal van verschijnen. De meeste werken waren voor hun tijd van recente datum. Ze dateerden meestal uit de tweede helft van de 18de eeuw en waren voor de chirurgijns van actueel belang. In de 17de en 18de eeuw ging de geneeskundige vooruitgang niet zo snel als nu. Werken van 20 jaar oud waren nog actueel voor de toenmalige chirurgijn. Het grootste aantal van de boeken is in het Frans opgesteld. Er waren maar 21 Nederlandstalige werken ten opzichte van 88 Franstalige werken, dit is een verhouding van ongeveer 1 op 4. Toch was het Frans niet de voertaal van de Ieperse chirurgijn. Hun register werd geheel in het Nederlands opgesteld en aan de vele taalfouten in

de Franse boektitels in hun register kan men afleiden dat degene die ze neerschreef de Franse taal niet voldoende onder de knie had. Misschien was de reden voor het groot aantal Franse werken in het gilde van Ieper dat de Franse chirurgie - in het bijzonder de Parijse *Ecole de Chirurgie* - een toonaangevende rol speelde in de tweede helft van de 18de eeuw.

Naast de bibliotheek en het instrumentarium bezat het Ieperse gilde nog “een squelet, twaelf stoelen, twee taeffels met schraegen, drije jalousien om aen de vensters, een intepot, intekannetie, een penemes, een coeffer waer in de registers ende de archiven van ons corpus berusten, de twee beelden van onse patroonen St. Cosmas ende damianus en de biblioteque planken met dependentien”. Bij de ontbinding van het Ieperse chirurgijns-gilde in 1795 werden alle bezittingen onder de acht resterende leden “in acht ten besten mogelijk sijnde gelijke deelen” verdeeld. Een roemloos einde voor het Ieperse gilde dat zich eertijds beloftevol aankondigde.⁴² Wat met de boeken nadien gebeurde, is voorlopig onbekend.

Over het instrumentarium van de stadschirurgijn Jacobs zijn we niet zoveel te weten gekomen als over zijn bibliotheek. De instrumenten nodig voor het verrichten van trepanaties (schedelboringen) en amputaties kon hij waarschijnlijk ontlenen aan het Gentse chirurgijns-gilde, waarvan hij lid was. De meest courante chirurgische benodigdheden had hij in zijn persoonlijk etui, zoals aderlaatmesjes, een klisterspuit “de gomme elastique avec trois canules d’ivoire”, twee trocars (driehoekige metalen stift in een huls), twee spuiten in ivoor en één in tin, verschillende pessaria, een fantoom en “une pipe en bois de la buis pour les noyés”. Verder bezat Jacobs nog een microscoop, een kleine telescoop en een stoombad in koper.

Over het persoonlijk boekenbezit van Jacobs is meer bekend. Hij stelde een uitgebreide bibliotheek samen waaruit blijkt dat zijn interesse veel domeinen bestreek. De geneeskunde genoot zijn grootste belangstelling. Wat hij zoal bezat werd bekend door de veiling die na zijn dood plaatsvond op 14 november 1791 en de daaropvolgende dagen. Deze veiling ging door in de zaal van het broederschap van Sint-Joris, recht tegenover het stadhuis van Gent. Van deze biblio-

42 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

theek werden er duizend loten samengesteld waarvan er verschillende uit meer dan één boek bestonden. 907 loten handelden over de geneeskunde, waarvan 668 in octavo, 184 in quarto en 55 in folio. Hieronder waren er 17 zeldzame werken uit de zestiende eeuw, onder andere het *Kruyd-boek* van Rembertus Dodonaeus (Antwerpen 1554) en *De Humani Corporis Fabrica Libri septem* van Andreas Vesalius (Bazel 1555). Verder waren er 61 loten “Belles Letters”, waarin talrijke woordenboeken zoals de *Encyclopedie ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines*, 19 loten over geschiedenis, aardrijkskunde en reisbeschrijvingen van diverse personen, en tenslotte nog 13 loten in octavo handelend over godsdienstige onderwerpen. Al de voorgaande boeken waren in het Latijn, Frans, Duits of Nederlands opgesteld, een minderheid in het Engels.

Naast zijn uitgebreide bibliotheek bezat Jacobs nog een waardevol en interessant rariteitenkabinet dat eveneens op de veiling terecht kwam. Zo bezat hij 54 loten petrefacten waaronder “une masse coquillère, formée de noyaux de buccins et de limaçons”, 74 schelpen met onder meer de zeer gezochte “véritable coquille de vénus”, een tweeschalige schelp van de familie der kamschelpen, 55 loten kostbare gesteenten, ertsen en andere fossielen zoals gesteenten met insluitels van insecten, edelstenen, kwartskristallen en zo meer, 18 loten “droge” preparaten van dierlijke oorsprong, onder andere een neushoornkever en een Zuid-Amerikaanse ratenschildpad, verder nog drie kinderskeletten, een skelet van een kalf met twee koppen, twee halswervels van een walvis en zo meer. Daarnaast bezat Jacobs nog 42 loten preparaten op sterk water waaronder een tarantula, slangen, een vliegende vis en een mannelijk embryo. Tenslotte waren er nog 61 loten van diverse aard waaronder zijn medische instrumenten en 49 etsen van beroemde personen.

De veiling van zijn bezittingen duurde meer dan een week. Aan het einde van de veiling bleek dat zijn bezittingen van de hand waren gegaan voor een niet onaardig bedrag van circa 652 gulden courant. Dit was ongeveer zoveel als de lening die hij destijds aanging voor de aankoop van zijn huis.⁴³

43 Idem noot 29.

De vergoeding van de stadschirurgijns

Als gevolg van het geringere aanzien dat de doorsnee chirurgijns genoten ten opzichte van de artsen, verdienden ze een stuk minder dan hun collega-doktoren, alhoewel er altijd uitzonderingen op de regel waren. Vooral door het zo gezegde ‘minderwaardig’ handwerk van de chirurgijns werd de verheffing van de gehele stand bemoeilijkt. Een arts vroeg gemiddeld vijf maal meer dan een heelmeeester, afhankelijk van geval tot geval. Het grootste deel van de bevolking had amper geld genoeg om een chirurgijn - laat staan een arts - te betalen. Daarbij kwam nog dat deskundige hulp pas laat, vaak te laat werd ingeroepen.

In de steden waren er soms wettelijke bepalingen omtrent de bedragen die chirurgijns mochten vragen voor een bepaalde behandeling of ingreep. Deze loonbepalingen waren belangrijk om de eerlijke concurrentie binnen de stad op peil te houden. De bepalingen werden door de stad uitgevaardigd in samenspraak met het medisch college en het chirurgijns-gilde. De decreten werden soms in het register der chirurgijns opgetekend. Tot dusver bekend is het register van het chirurgijns-gilde te Ieper het enige document waarin loonsbepalingen werden opgetekend. In geen enkele andere bron noch in de literatuur, vonden we dergelijke informatie over erelonen voor chirurgijns in andere steden. Vandaar dat het Iepers chirurgijnsregister van onschatbare waarde is. Wat volgt is een verdere bespreking van deze loonsbepalingen voor de chirurgijns te Ieper.⁴⁴

Voor een gewone visite rekende de Ieperse chirurgijn 6 stuivers aan. Voor nachtvisites van de chirurgijns waren geen bepalingen opgenomen. Wel vroeg een chirurgijn 24 stuivers extra per bijkomend uur werken. Voor een consult mocht de Ieperse chirurgijn 48 stuivers vragen. Voor een ‘conferentie’ (het raadplegen van een bijkomende mening) waren dat 24 stuivers. Een reis buiten de stad kostte 48 stuivers.

De eenvoudigste en goedkoopste chirurgische ingreep was de “operatie van de spanader”. Dit was het insnijden van de tongriem en kostte 7 stuivers. Ook voor het aanbrengen van bloedzuigers vroeg de

44 *Iepers Register*, f. 338-339.

Iepense chirurgijn 7 stuivers. Grotere interventies zoals de “operatie van de bubonocelle” (liesbreukoperatie) of de amputatie van een arm, been of bil, kostte meteen een pak meer, namelijk 50 gulden. De allerduurste operaties die in het Iepense register worden vermeld zijn de meest gewaagde chirurgische ingrepen. Zowel een schedelboring als een keizersnede kostten 60 gulden, terwijl het bijstaan van een “natuurlijk accouchement” 7 gulden kostte. Het gebruik van de forceps wordt aangegeven in het register maar er staat geen taxatie bij. Bovendien werd deze regel doorgehaald en staat er in de kantlijn de term “royé”. Om een of andere reden is men blijkbaar niet akkoord geraakt.

De overige bedragen voor geleverde chirurgische diensten schommelen tussen de 7 stuivers en 60 gulden. Voor een fractuurbehandeling betaalde de patiënt, afhankelijk van de plaats, tussen de 13 en 30 gulden. Voor het terugzetten van een dislokatie van een lidmaat werd er tussen de 18 en 30 gulden betaald, weer afhankelijk van de te behandelen plaats. De meer alledaagse, minder ingewikkelde behandelingen kosten slechts enkele stuivers tot een paar gulden, zoals het trekken van een tand (14 stuivers), bloed aflaten met scarificatie (48 stuivers) en met koppen (24 stuivers), een aderlating in arm, hand of voet (14 stuivers), de operatie van een abces (3 gulden en 5 stuivers), de “applicatie der sonde” om urine af te tappen (3 gulden) en zo meer.⁴⁵

De loonsbepalingen van de Iepense chirurgijns zijn in het Nederlands opgesteld. Opmerkelijk is dat de Iepense chirurgijns spreken van een ‘honorarium’ terwijl artsen, die hoger in rang stonden dan de chirurgijns, het meestal hadden over hun ‘salaris’. Het salaris van de artsen hing samen met de duur en plaats van de behandeling, terwijl het honorarium van de chirurgijns naar geleverde prestatie werd bepaald.⁴⁶

45 *Iepers Register*, f. 338-339.

46 Jonckheere, “Les honoraires médicaux en Belgique au XVIIIe siècle”, *Annalen van den Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 2 (1953) pp. 8-12; *Iepers Register*, f. 338-339.

Bijlage: De bibliotheek van het Ieperse chirurgijngilde (1725-1795)

De lijst van auteurs en hun werken die hier volgt, is samengesteld uit de inventarissen van het chirurgijngilde van Ieper. Voor elk boek dat voorkwam in het register hebben we getracht de titels, auteurs, plaats en datum van uitgave zo volledig mogelijk weer te geven. De lijst is gerangschikt op naam van de auteur.

Astruc, Jean (Frans geneesheer, 1684-1766)

- *Traité des maladies des femmes*. Parijs, 1761-1765. (Zes volumes).
- *Traité des maladies vénériennes*. Parijs, 1743. (Vier volumes).

Balthazaar, Alex (Nederlands chirurg, 18de eeuw)

- *Pathologia chirurgicalis*. Leiden, 1772-1776. (Twee volumes in octavo).
- *Heelkundige waarnemingen, inzonderheid van zwaare en moeilijke gevallen*. Leiden, 1779. (Twee volumes in octavo).
- *Mengelwerk van genees- en heelkundige stoffen bestaande in een verzameling van kleine stukjes, brieven of verhandelingen*. Amsterdam, 1785. (Eén volume in octavo).

Barbette, Paul (Nederlands chirurg, 18de eeuw)

Alle de medicynale werken, bestaende in de chirurgie en praktyk der medicynen, met nooten door F. Decker. Amsterdam, 1768. (Eén volume in octavo).

Battus, Carolus (Vlaams geneesheer, 16de eeuw)

Handboec der chirurgyen. Waer in veel exquisite, ende secrete remedyen tegens alle utwendige ghebreken verhaelt staen. Dordrecht, 1590. (Eén volume).

Baudelocque, Louis (Frans verloskundige, 1745-1810)

L'art des accouchemens. Parijs, 1781. (Twee volumes in octavo).

Bell, Benjamin (Schots chirurg, 18de-19de eeuw)

Traité théorique et pratique des ulcères par B. Bell, trad. par Bosquillon sur la 4e edit., augmenté de quelques recherches sur la teigne. Parijs, 1788. (Eén volume).

Belloste, Augustine (Frans chirurg, 1654-1730)

Chirurgien d'hôpital. Parijs, 1696. (Twee volumes).

- Bertrandi, Ambroise (Italiaans chirurg, 1723-1765)
Traité des opérations de chirurgie. Trad. par Solier de La Rouillais.
 Parijs, 1769. (Eén volume in octavo).
- Boerhaave, Herman (Nederlands geneesheer, 1668-1738)
 - *Aphorismes de chirurgie. Commentés par Monsieur van Swieten.*
 Parijs, 1765. (Zeven volumes).
 - *Aphorismes sur la connaissance et la cure des maladies, trad. en Français.* Rennes en Parijs, 1738-1739. (Eén volume in octavo).
- Bosquillon, Edouard F.M. (Frans geneesheer, 1744-1818)
Elémens de médecine pratique de M. Cullen (1710-1790), traduits avec des notes par M. Bosquillon. Parijs, 1785-1787.
- Bradéchal, Philippe (Chirurgijn uit Henegouwen, 18de eeuw)
Grond-beginzelen der vroed-konst verdeeld in veertig lessen, opgesteld door bevel der Staeten van Henegauw. Van het Frans in het Vlaemsch vertaelt. Brugge, 1778. (Eén volume).
- Celsus, Cornelis (Romeins geneesheer, 1ste-2de eeuw na Chr.)
Traduction des ouvrages de Celse, sur le médecine et la chirurgie, par M. Ninnin. Parijs, 1753. (Twee volumes).
- Chambon-De-Montaux, Nicolas (Frans geneesheer, 1748-1826)
Maladies des femmes en couches et à la suite des couches. Parijs, 1784.
 (Twee volumes).
- Col de Villars, Elie (Frans chirurg, 1675-1747)
Cours de chirurgie, dicté aux Ecoles de médecine. Parijs, 1764. (Zes volumes).
- Comte de Fourcroy, Antoine François (Frans geneesheer, 1755-1809)
Enfant de nature par foucroix. [niet kunnen identificeren].
- Daran, Jacques (Frans chirurg, 1701-1784)
Composition de remède de M. Daran, publiée par lui même. Parijs, 1780. (Eén volume).
- de Chauliac, Guy (Frans heelmeeester, 14de eeuw)
Le maistre en chirurgie ou l'abrégé complet de la chirurgie de Guy de Chauliac par demandes et par réponses par L. Verduc. Parijs, 1735.
 (Eén volume).

de la Faye, Georges (Frans chirurg, ?-1781)

Principes de chirurgie. Parijs, 1739. (Eén volume).

de la Motte, Guillaume Mauquest (Frans verloskundige, 1655-1737)

Traité complet des accouchemens naturels, non naturels et contre nature, expliqué dans un grand nombre d'observations et de réflexions sur l'art d'accoucher. Parijs, 1771. (Twee volumes in octavo).

Delonnes, Imbert (Frans chirurg, 18de eeuw)

Traité sur l'hydrocèle: cure radicale de cette maladie et traitement de plusieurs autres qui attaquent les parties de la génération de l'homme. Parijs, 1785. (Eén volume in octavo).

de Garengéot, René Jacques Croissant (Frans chirurg, 1688-1759)

- *Nouveau Traité des instruments de chirurgie les plus utiles, et de plusieurs nouvelles machines propres pour les maladies des os*. Parijs, 1723. (Twee volumes).

- *Traité des opérations de chirurgie, fondé sur la mécanique de l'homme etc.* Parijs, 1748. (Drie volumes).

Desport, François (Frans chirurg, ?-1760)

Traité des plaies d'armes à feu. Parijs, 1749. (Eén volume).

de Tertre, Marguerite (Veuve du Sieur de la Marche; Franse vroedvrouw 17de eeuw)

Instruction touchant les choses qu'une sage-femme doit savoir pour l'exercice de son art. Parijs, 1677. (Eén volume).

Devaux, Jean (Frans chirurg, 1649-1729)

- *Emmenologie ou traité de l'évacuation ordinaire aux femmes etc. par M. Friend, trad. française par M. Devaux*. Parijs, 1730. (Eén volume).

- *L'art de faire des rapports en chirurgie où l'on enseigne la pratique, les formules et le style le plus en usage parmi les chirurgiens commis aux rapports etc.* Parijs, 1703. (Eén volume).

Dionis, Pierre (Frans chirurg, ?-1718)

- *L'anatomie de l'homme, suivant la circulation du sang, et les dernières découvertes*. Parijs, 1690. (Eén volume in octavo).

- *Cours d'opérations de chirurgie démontrées au Jardin-du-Roi*. Parijs, 1765. (Twee volumes in octavo).

Dufour, Jean-François (Frans geneesheer en chirurg, 18de eeuw)
Les Aphorismes d'Hippocrate ragnez selon l'ordre des parties du corps humain. Parijs, 1703. (Eén volume).

Fabre, Pierre (Frans chirurg, 1741-?)
Traité des maladies vénériennes. Nouv. édition corrigée et considérablement augmentée par l'auteur. Parijs, 1765. (Twee volumes in één gebonden).

Fauchard, Pierre (Frans tandarts, 1678-1761)
Le chirurgien dentiste, ou traité des dents, où l'on enseigne les moyens de les entretenir propres et saines etc. Parijs, 1728. (Twee volumes).

Gaubius, Jeroom David (Nederlands geneesheer, 1705-1780)
Institutiones de pathologie, trad. du Latin de Gaubius par Sue. Parijs, 1770. (Eén volume in octavo).

Goulard, Thomas (Frans chirurg, 18de eeuw)
Oeuvres de chirurgie. Parijs, 1763. (Twee volumes in één gebonden).

Guillemeau, Jacques (Frans chirurg, ca. 1550-1609)
L'heureux accouchement des femmes. Parijs, 1609. (Eén volume).

Guisard, Pierre (Frans chirurg, ?-1746)
Dissertation pratique, en forme de lettres, sur les maux vénériens. Parijs, 1743. (Eén volume).

Guybert, Philibert (Frans geneesheer, 17de eeuw)
Oeuvres charitables de Guybert. (Eén volume). [Geen verdere informatie over teruggevonden].

Heister, Lorenz (Duits geneesheer, 1683-1758)
Institutions Chirurgicales, trad. en français par Paul. Parijs, 1771-1773. (Drie volumes in quarto).

Helvetius, Jean Adrien (Nederlands-Frans geneesheer, ca. 1661-1727)

- *Méthode pour traiter la vérole par les frictions et par les sueurs.* La Haye, 1710. (Eén volume).

- *Traité des maladies les plus fréquentes et des remèdes propres à les guérir.* Parijs, 1724. (Twee volumes).

Herbiniaux, ? (Brussels verloskundige, 1740-?)
Traité sur divers accouchemens laborieux et sur les polypes de la matrice. Brussel, 1782. (Twee volumes in één gebonden).

- Heris, Cornelis (Zeeuws chirurg, 17de eeuw)
Exaemen der chirurgie. Amsterdam, 1680. (Eén volume in octavo).
- Hévin, Prudent (Frans chirurg, 1715-1789)
Cours de pathologie et de thérapeutique chirurgicale. Parijs, 1784.
 (Twee volumes in octavo).
- Huart, ? (Vlaams chirurg, 18de eeuw)
Korte verhandeling over de heekundige berigten, in twee deeltjens verdeeld, het eerste hoe men over de doodelykheid der wonden oordeelen zal, het tweede van zekere ziekten ende bezondere gevallen, waer over het berigt der heekmeesters door d'overheyt gemeenlyk geeytscht word. Mechelen, 1774. (Eén volume in octavo).
- Hunter, John (Engels chirurg, 1728-1793)
Traité des maladies vénériennes. Parijs, 1787. (Eén volume in octavo).
- Lassus, Pierre (Frans chirurg, 1741-1809)
Nouvelle méthode de traiter les fractures et les luxations. Parijs, 1771.
 (Eén volume).
- Lauverjat, Theobald Etienne (Frans verloskundige, ?-1800)
Nouvelle Methode de pratiquer l'opération césarienne, et parallèle de cette opération et de la section des os pubis. Parijs, 1788. (Eén volume in octavo).
- Le Boursier du Coudray, Angélique-Marguerite (Franse vroedvrouw, 18de eeuw)
Abrégé de l'art des accouchemens. Parijs, 1759. (Eén volume).
- Leclerc, Gabriël (Frans geneesheer, 18de eeuw)
Chirurgie complete. Parijs, 1694. (Eén volume).
- Ledran, Henry-François (Frans chirurg, 1685-1770)
 - *Observations de chirurgie auxquelles on a joint plusieurs réflexions en faveur des étudiants*. Parijs, 1731. (Twee volumes).
 - *Traité ou réflexions tirées de la pratique sur les Playes d'armes à feu*. Parijs, 1737. (Eén volume).
- Lemery, Nicolas (Frans geneesheer, 1645-1715)
 - *Cours de Chymie*. Parijs, 1675. (Eén volume in octavo).
 - *Pharmacopée Universelle, contenant toutes les compositions de pharmacie*. Parijs, 1697. (Eén volume in quarto).

Levret, André (Frans verloskundige, 1703-1780)

- *Observations sur la cure radicale de plusieurs polypes de la matrice, de la gorge et du nez, opérée par de nouveaux moyens.* Parijs, 1749. (Eén volume in octavo).
- *Observations sur les causes et les accidens de plusieurs accouchemens laborieux, avec des remarques.* Parijs, 1747. (Eén volume in octavo).
- *Suite des observations, sur les causes et les accidens de plusieurs accouchemens laborieux.* Parijs, 1751. (Eén volume in octavo).

Louis, Antoine (Frans chirurg, 1723-1792)

- *Recueil de pièces sur différentes matières chirurgicales.* Parijs, 1752. (Eén volume).
- *Mémoires contre la légitimité des naissances prétendues tardives.* Parijs, 1764. (Eén volume gebonden).

Maître, Antoine (Frans oogmeester, 1650-?)

Traité des maladies des yeux. Troyes, 1707. (Eén volume).

Mauriceau, François (Frans vroedkundige, 1637-1709)

Traité des maladies des femmes grosses et de celles qui sont nouvellement accouchées, enseignant la bonne et véritable méthode pour bien aider les femmes. Parijs, 1668. (Twee volumes in quarto).

Palfijn, Jan (Vlaams chirurg, 1650-1730)

De Besondee Heel- En Genees-konst Der Oog-siekten. In't Frans beschreven door de seer ervaren heer Mr. Antoine, En vertaelt door Johan Palfyn. Leiden, 1714. (Eén volume in quarto).

Paré, Ambroise (Frans chirurg, 1509-1590)

De chirurgie ende alle de opera, ofte werken van Ambr. Paré. Nu eerst wat de franzoysche in onze ghemeyne nederlandsche sprake ende wat de vierde editie overgheset door Car. Battus. Dordrecht, 1592. (Eén volume in folio).

Parson, Jack (Engels geneesheer, 1705-1770)

Description de la vessie urinaire de l'homme et des parties qui en dépendent, trad. de l'anglais. Parijs, 1742. (Eén volume in octavo).

Petit, Jean Louis (Frans chirurg, 1674-1750)

- *Traité des maladies chirurgicales et des opérations qui leur conviennent, ouvrage posthume publié par De Lesne.* Parijs, 1774. (Drie volumes in octavo).

- *Traité des maladies des os, dans lequel on a représenté les appareils et les machines qui conviennent à leur guérison.* Leiden, 1709. (Twee volumes in octavo).

Pott, Percival (Engels chirurg, 1714-1788)

Oeuvres chirurgicales par M. Percival Pott, trad. par M. Doct. en Méd. Parijs, 1774. (Twee volumes in octavo).

Pouteau, Claude (Frans chirurg, 1725-1775)

Œuvres posthumes de M. Poouteau, docteur en médecine, chirurgien en chef de Hôtel-Dieu de Lyon. Parijs, 1783. (Drie volumes in octavo).

Pringle, Sir John (Schots geneesheer, 1707-1782)

Verhandeling over de leger-siekten, vertaelt door L. Bicker. Amsterdam. 1785-1788. (Eén volume in octavo).

Puzos, Nicolas (Frans vroedkundige, 1686-1753)

Traité des accouchemens, contenant des observations importantes pour la pratique de cet art. Parijs, 1759. (Eén volume in quarto).

Quesnay, François (Frans chirurg, 1694-1774)

- *Histoire de l'origine et des progrès de la chirurgie en France.* Parijs, 1749. (Twee volumes).

- *Observations sur les effets de la saignée.* Parijs, 1730. (Eén volume).

- *Traité de la gangrène.* Parijs, 1749. (Eén volume).

- *Traité de la suppuration.* Parijs, 1749. (Eén volume).

Ravaton, Hugues (Frans chirurg, 18de eeuw)

- *Chirurgie d'armée, ou traité des plaies d'armes à feu et d'armes blanches.* Parijs, 1767. (Eén volume in octavo).

- *Pratique moderne de la chirurgie publiée et augmentée par Sue le jeune.* Parijs, 1770. (Vier volumes).

Richter, August Gottlob (Duits chirurg, 1742-1812)

Traité des Hernies. Trad. en français par Rougement. Keulen, 1784. (Eén volume in quarto).

Rougement, Jacques Claude (Frans geneesheer, 1756-1818)

Bibliothèque de chirurgie du Nord, ou extrait des meilleurs ouvrages de chirurgie publiés dans le Nord. Bonn, 1788. (Eén volume in octavo).

Schlichting, Daniel (Nederlands geneesheer en verloskundige, 18de eeuw)

Traumatologia nov. Antiqua ofte vernieuwde wondheelkunde. Amsterdam, 1748. (Eén volume in octavo).

Sharp, Samuel (Engels chirurg, ca. 1700-1778)

Traité des opérations de chirurgie etc., trad. en français par A.F. Jault. Parijs, 1741. (Eén volume).

Smellie, William (Engels vroedkundige, 1697-1763)

Verhaendeling over t' bespiegelend en bewerkend deel der Vroed-kunde door William Smellie, in 't Hollandsch gebr. en verm. door Matth. Van der Haage. Amsterdam, 1765. (Eén volume in quarto).

Stephens, Jeanne (Engelse dame die circa 1730 beweerde een litholytisch middel te hebben uitgevonden)

Recueil d'expériences et d'observations sur la pierre et sur les effets des remèdes de Mlle. Stephens. Parijs, 1740-1743. (Twee volumes in octavo).

Tersier, Barthol [niet kunnen identificeren]

Nieuwe natuur- en geneeskundige bibliotheek of zakelijk inhoud der nieuwe buitenlandsche werken, die tot de geneeskunde betrekkelijk zijn. Amsterdam, 1774-1788. (Eén volume).

Theden, Johan Kristian Anton (Duits chirurg, 1714-1797)

Progrès ultérieurs de la chirurgie, ou remarques et observations nouvelles de M. Theden, trad. de l'All. par M. Chayron. Bouillon, 1777. (Eén volume).

Titsingh, Abraham (Nederlands geneesheer, 18de eeuw)

Geneeskunst der heelmeeesters, tot dienst der zeevaart. Amsterdam, 1752. (Eén volume).

Tolosain [geen verdere informatie over teruggevonden]

Histoire generaele des os du corps humain. (Eén volume).

Turner, Daniel (Engels geneesheer en chirurg, 18de eeuw)

Traité des maladies de la peau, trad. en Français. Parijs, 1743. (Twee volumes).

Vacher, ? (Frans chirurg, ?-1760)

Dissertation sur le cancer des mamelles. Besançon, 1740. (Eén volume).

Van Baveghem, P.J. (Vlaams geneesheer, 1745-1805)

Verhandeling over de Koortzen in 't algemeen, dog bezonder over de Rotkoorts en Roodeloop, welke sedert de tien à twaalf laetste jaeren alom in de Nederlanden de verschrikkelykste verwoesting hebben aengeregt. Dendermonde, 1788-1790. (Drie volumes in octavo).

van Deventer, Hendrik (Nederlands verloskundige, 1651-1724)
Manuele operatien, zijnde een Nieuw Ligt voor Vroed-meesters en Vroed-vrouwen. 's Graven-Hage, 1701. (Eén volume in quarto).

van Gesscher, David (Nederlands chirurg, ?-1810)
Hedendaagsche oeffenende heekunde. Amsterdam, 1781-1786. (Drie volumes in quarto).

van Swieten, Baron Gerard (Nederlands geneesheer, 1700-1772)
Description abrégée des maladies qui règnent le plus communément dans les armées, avec la méthode de les traiter. Wenen, 1759. (Eén volume in octavo).

Verdier, César (Frans chirurg, 1685-1774)
Abrégé d'anatomie du corps humain. Parijs, 1725. (Twee volumes).

Verheyen, Philip (Vlaams geneesheer, 1648-1710)
Anatomie oft ontleed-kundige beschryvinge van het menschen lichaem, uyt het Latyn vertaelt door And. Domon. Sassenus. Brussel, 1711. (Eén volume in octavo).

Winslow, Jacob Bénignus (Deens geneesheer en anatoom, 1669-1760)

- *Dissertation sur l'incertitude des signes de la mort.* Parijs, 1742. (Eén volume).

- *Exposition anatomique de la structure du corps humain.* Parijs, 1766. (Vijf volumes).

White, Charles (Engels chirurg, 1728-1813)
Avis aux femmes enceintes, trad. en Français par M. docteur en médecine. Parijs, 1774. (Eén volume).

Woyt, Johannes Jacob (Duits geneesheer, 18de eeuw)
Gazophylacum Medico-Physicum, of Schatkamer der Genees- en natuurkundige Zaaken behelzende de meeste kunstwoorden die in de geneeskunde gebruikelijk zyn, door den Heer J.J. Woyt, met Aanmerkingen verrijkt door Joann. Christ. Schmellentin. Amsterdam, 1741. (Eén volume in quarto).

Wurtz, Felix (Zwitsers chirurg, 1518-1574/75)
Chirurgie Felix Wurtz Weyland, den beroemden chirurgyn tot Basel, in 't Hoogduytsch, Nu voor de tweedemaal in Nederduyts overgeset, ghecorrigeert en verbeteret door A. Lenertzoon Vos. Amsterdam, 1633. (Eén volume in quarto).

Werken zonder auteur of verzamelwerken

- *Formules médicales de l'Hotel-Dieu de Paris par M.M.* Parijs, 1753. (Eén volume).
- *Memoires de L'academie Royale de Chirurgie.* Parijs, 1743-1774. (Vijf volumes in quarto).
- *Memoires de L'academie Royale de Chirurgie.* Parijs, 1764-1774. (achttien volumes in klein formaat).
- *Nouveaux Elemens d'anatomie.* (Eén volume in octavo).
- *Prix de L'academie Royale de Chirurgie de Paris.* Parijs, ? [nadere gegevens konden we niet terugvinden]. (Eén volume in quarto).